

ΛΕΣΒΙΑΚΑ

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΛΕΣΒΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
«ΟΙ ΑΔΕΛΦΟΙ ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ
ΣΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ»

ΤΟΜΟΣ ΙΑ΄

(Μυτιλήνη, 7-9 Μαΐου 1986)

ΑΘΗΝΑ
1987

ΛΕΣΒΙΑΚΑ

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΛΕΣΒΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
«ΟΙ ΑΔΕΛΦΟΙ ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ
ΣΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ»

ΤΟΜΟΣ ΙΑ΄

(Μυτιλήνη, 7-9 Μαΐου 1986)

ΑΘΗΝΑ
1987

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόγραμμα Συνεδρίου		σ. 5
Στρατής Πάλλης	: Προσφώνηση	» 8
Παῦλος Βλάχος	: Γενική Είσηγηση Βιογραφικά ἀδελφῶν Βερναρδάκη	» 9
Ἰωάννης Μουτζούρης	: Ἡ « Ἱερά Κατήχησις » τοῦ Δημ. Ν. Βερναρδάκη	» 21
Παν. Σ. Παρασκευαΐδης	: Ἡ Γραμματική τοῦ Δ. Βερναρδάκη καί ὁ θόρυβος γύρω ἀπ' αὐτή	» 29
Θόδωρος Γραμματᾶς	: Ἀπό τό θέατρο τῆς καθαρεύουσας στό θέατρο τῆς δημοτικῆς	» 39
Ζ. Ι. Σιαφλέκης	: Ἰδεολογικοί μετασχηματισμοί καί θεατρική γραφή: Ἡ Μερόπη τῶν Δ. Βερναρδάκη, Β. Ἀλφιέρι καί Βολταίρου	» 47
Δημήτρης Σπάθης	: Ὁ θεατρικός Βερναρδάκης. Κλασικός ἢ ρομαντικός;	» 58
Κάρολος Μητσάκης	: Ἡ « Εἰκασία » τοῦ Δ.Ν. Βερναρδάκη: ἓνα ἔμμετρο ἐρωτικό μυθιστόρημα τοῦ 19' αἰ.	» 89
Ἐλ. Κοντιάδη-Τσιτσώνη	: Τό Ὀμηρικό Ζήτημα καί ὁ Δημ. Βερναρδάκης	» 101
Γιάννης Χατζηβασιλείου	: Ὁ Δημ. Βερναρδάκης καί ὁ Δημοτικισμός	» 108
Στέρ. Φασουλᾶκης	: Ὁ κριτικός Δημ. Ν. Βερναρδάκης	» 121
Παντ. Ἀργύρης	: Ὁ ἀντιδυτικός Δ. Βερναρδάκης καί ὁ εἰσιτήριοις πανεπιστημιακός του λόγος	» 130
Γεωρ. Ἀ. Χριστοδούλου	: Ὁ Γρ. Βερναρδάκης καί ἡ ἔκδοση τῶν « Ἠθικῶν » τοῦ Πλουτάρχου	» 146
Νικ. Λ. Φορόπουλος	: Γρηγ. Βερναρδάκη, φιλολογικῆς ἔριδες	» 154
Παν. Δ. Μιχαηλᾶρης	: Ἀρχεῖο Ἀθαν. Ν. Βερναρδάκη	» 171
Θεοδ. Παραδέλλης	: Ἀθαν. Βερναρδάκης: Ἕνας πρωτεργάτης τῆς οἰκονομικῆς ἱστορίας	» 178
Ἀριστ. Κ. Σταυρόπουλος	: Δημ. Μπεναρδάκης, ὁ ὁμογενῆς ἔμπορος τῆς Πετρούπολης καί ἡ συμμετοχή του στό χορηγικό φαινόμενο	» 184

ΑΡΧΕΙΟ ΑΘΑΝ. Ν. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ

«Στήν δική μας τήν γενεά πιστεύω ότι έλαχε ό κλήρος τής άπογραφής, άφού έμείς έσυνειδητοποιήσαμε έντελώς τήν ανάγκη καί τόν επείγοντα χαρακτήρα ενός τέτοιου έργου»: αυτά τά λόγια έλεγε πρίν από είκοσι περίπου χρόνια ό ίδρυτής τοῦ Κέντρου Νεοελληνικών Έρευνών τοῦ Έθνικοῦ Ίδρύματος Έρευνών, Κ.Θ. Δημαράς, καί γιά νά όρίσουμε έπακριβέστερα τόν χρόνο αναφοράς θά πρέπει νά υπολογίσουμε άρκετά χρόνια πίσω άφού μιλοῦσε γιά τήν δική του γενεά. Φαίνεται όμως ότι ή σχετική όλοκλήρωση τής άπογραφής αὐτῆς θά καθυστερεῖ συνεχώς καί αὐτήν άκριβώς τήν καθυστέρηση έρχεται εκ προοιμίου νά έπισημάνει ή ανακοίνωση* αὐτή άφού πρόκειται γιά τήν παρουσίαση ενός άκόμη λανθάνοντος άρχείου. Έτσι προκύπτει άβίαστα τό συμπέρασμα ότι ή άνασφάλεια πού δημιουργεῖται πολλές φορές στήν ιστορική έρευνα από τήν μή όλοκληρωμένη άπογραφή τών άρχειακῶν πηγῶν στή χώρα μας, καί πού βέβαια έχει τήν έρμηνεία τής, θά συνεχιστεῖ γιά πολλά χρόνια άκόμα.

* Άλλο ένα στοιχείο προκαταρκτικό είναι καί τοῦτο: όσο ή πολιτική βούληση δέν αισθάνεται τήν ανάγκη τής ιστορικής έρευνας ή άκόμα καί αὐτῆς τῆς επιστήμης τῆς ιστορίας καθώς τά καθιερωμένα ιδεολογήματα κάνουν καλά τή δουλειά τους, άρχειακές μονάδες θά καταστρέφονται, θά χάνονται ή στήν καλύτερη περίπτωση ή ευαισθησία κάποιου ιδιώτη ή ιδιωτικοῦ φορέα θά αναπληρώνει τήν κρατική ανεπάρκεια. Αποτέλεσμα: ή ιστορική αὐτογνωσία, ή εθνική αὐτογνωσία μας νά στηρίζεται πολλές φορές σέ άκροβατισμούς τῆς φαντασίας μας καί νά προχωρεῖ μέ άπελπιστικά βραδεῖς ρυθμούς.

---

* Δέν έκρινα σκόπιμο νά υπομηματήσω τό κείμενο τῆς ανακοίνωσης αὐτῆς, επειδή λογαριάζω νά άσχοληθῶ εκτενέστερα μέ τό θέμα αὐτό· Έτσι ό άναγνώστης άς έχει στό νοῦ ότι πρόκειται γιά κείμενο πού εἶταν προορισμένο νά διαβαστεῖ στό συνέδριο καί πάντως ότι πρόκειται γιά πρόδρομη ανακοίνωση. Έδῶ έξάλλου πρέπει νά ευχαριστήσω τόν κ. Παντελή Ἀργύρη πού μέ έφερε σ' έπαφή μέ τούς κατόχους τοῦ Ἀρχείου Α.Ν.Β. καθώς καί τούς κ. Μάγδα καί Λάμπρο Κωστακιώτη πού διευκόλυναν μέ κάθε τρόπο τήν έρευνά μου.

“Ολα τὰ παραπάνω στοιχεῖα νομίζω ὅτι εὐκόλα μπορούμε νά τά ἐπισημάνουμε μέ ἀφορμή τήν ἀνακοίνωση αὐτή καί ἴσως μάλιστα σηματοδοτοῦνται μέ μεγαλύτερη ἔνταση ἀφοῦ γίνονται σ’ ἓνα χῶρο, ὁ ὁποῖος στερεῖται τοπικοῦ ἱστορικοῦ ἀρχείου καί ἄρα, ἐξαιτίας τῆς διασπορᾶς τῶν πηγῶν, μπορεί νά κυριαρχεῖται γιά πολύ, καιρό ἀκόμα ἀπό ἀποσπασματικές, ἱστοριοδιφικές προσεγγίσεις.

“Ὅμως νομίζω ὅτι στό σημεῖο αὐτό πρέπει νά ἀφήσω τίς προοιμιακές παρατηρήσεις μου καί νά μιλήσω γιά τό καθ’ ἑαυτοῦ ἀντικείμενο τῆς ἀνακοίνωσής μου.

Ἄρχεῖο Ἀθανασίου Βερναρδάκη: “Ἐνα μικρό, ἀτομικό ἀρχεῖο ἑνός λογίου καί ἐμπόρου πού οἱ δραστηριότητές του καλύπτουν τίς 4 τελευταίες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα καί τήν πρώτη του 20οῦ αἰ. Κρίνω σκόπιμο στό σημεῖο αὐτό νά παραθέσω λίγα βιογραφικά στοιχεῖα τοῦ Ἀθανασίου Βερναρδάκη, ὅσα ἀκριβῶς πιστεύω, ὅτι εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητα ὥστε νά ἔχουμε μία, ἔστω ἀμυδρή, εἰκόνα τοῦ προσώπου πού εἶναι ἄλλωστε ὁ κύριος ὑπεύθυνος γιά τόν σχηματισμό τῆς ἀρχεῖακῆς αὐτῆς συναγωγῆς.

Ἀθανάσιος Βερναρδάκης λοιπόν: Δευτερότοκος γιός τοῦ Νικολάου Βερναρδάκη, γεννήθηκε τό 1844 στήν Μυτιλήνη, ὅπου καί μεγάλωσε. Σπούδασε στήν Ἀθήνα καί κατόπιν ἀναζήτησε ἐμπορική θέση στήν Κ/Πόλη-Σμύρνη-Ἀλεξάνδρεια. Μέ ὑποτροφία τοῦ μεγαλεμπόρου Ζαρίφη συνέχισε τίς σπουδές του στήν Γαλλία (1866-1870) ὅπου παρακολούθησε μαθήματα Πολιτικῆς Οἰκονομίας καί παράλληλα συνδέθηκε μέ τούς φιλολογικούς κύκλους τοῦ Παρισιοῦ· τότε ἀρχίζει καί τίς πρῶτες συγγραφικές ἐνασχολήσεις του δημοσιεύοντας διάφορα ἄρθρα στό περιοδικό «*Journal Des Economistes*». Ἐπιστρέφει στήν ΚΠολη ὅπου μεταξύ τοῦ 1870-1874 θά προσπαθήσει νά σταδιοδρομήσει σέ διάφορες ἐταιρεῖες ἰδιωτικές καί κρατικές ἀνεπιτυχῶς, ἐνῶ παράλληλα διάφορα σχέδιά του ἐν συνεργασία μέ τούς ἀδελφούς του Δημήτριο καί Γρηγόριο μένουν ἀνεκτέλεστα π.χ. σύσταση ἐταιρείας ἐμπορίας κρασιῶν, λαδιοῦ, ρακῆς, οἶνοπνεύματος· καλλιέργεια τοῦ κτήματος τῆς Ἀχλαδερῆς τήν Μυτιλήνη, ἴδρυσης ναυτιλιακοῦ πρακτορείου, ἀνάληψη προξενικῆς ἐκπροσώπησης κάποιας εὐρωπαϊκῆς χώρας στήν Μυτιλήνη.

Τό 1874 ὁ γάμος του μέ τήν Θάλεια Βικέλα λύνει τό οἰκονομικό του πρόβλημα, κατά τίς συνθήκες τῆς ἐποχῆς, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε ἐργαστεῖ, στόν ἑλλαδικό κράτος πιά, ὡς ὑπάλληλος στούς σιδηροδρόμους Λαμίας, στά μεταλλεῖα Λαυρίου καί ἄλλοῦ. Ἐν συνεχείᾳ εἶναι ἰδιοκτήτης «*ἐπιπλοπωλείου*» καί ἀργότερα ἀσχολεῖται μέ τραπεζικές καί ἄλλες συναφεῖς ἐργασίες πού ἔχουν σχέση μέ τήν ἐμπορία τοῦ χρήματος.

Αὐτά ὅσον ἀφορᾶ στήν σκιαγράφηση τῶν ἐμπορικῶν του ἐνασχολήσεων οἱ ὁποῖες ὅσον ἄντιπροσώπωνται πάντοτε μέ ἐκείνες τοῦ λογίου. Μιλήσαμε γιά τά ἄρθρα στό περ. «*J.D.E.*» ἅς ἀναφέρουμε ἀκόμα μερικούς τίτλους ἀπό τίς μελέτες του οἱ ὁποῖες προκαλοῦν ἐντύπωση γιά τήν ἀνανεωμένη θεματική τους καί τήν πρωτοτυπία τους: «*Περί Πολυτελείας*», «*Περί τοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐμπορίου*», «*Περί ἀμφίσεως*», «*Ἡ ἀνακαίνησις τοῦ Παρθενῶνος*», «*Περί φόρων*», «*Περί τελωνείων*» καί ἄλλες πολλές στήν ἑλληνική καί γαλλική γλώσσα.

Ἐνα ἀκόμη στοιχεῖο, ἐκτός ἀπό ἐκεῖνο τοῦ θανάτου πού ἔλαβε χώραν τό 1912 εἶναι και τοῦτο: εἶναι κάτοχος πλούσιας βιβλιοθήκης, ἴσως τῆς σπουδαιότερης ὡς τότε ἰδιωτικῆς βιβλιοθήκης στήν Ἑλλάδα· μιά ματιά στίς αὐτοψίες τοῦ Legrand

πού γίνονται από την βιβλιοθήκη του Ἀθανασίου Βερναρδάκη μπορεί νά μᾶς πείσει περί τούτου· ἀλλά καί μεταγενέστερες μαρτυρίες ἀνθρώπων πού γνώρισαν τήν βιβλιοθήκη πρὶν διαλυθεῖ βεβαιώνουν γιά τὰ ποιοτικά καί ποσοτικά μεγέθη τῆς συλλογῆς αὐτῆς πού ἐπεκτεινόταν καί σέ ἄλλα ἐπίπεδα ὅπως σέ πίνακες ζωγραφικῆς, φιλοτελικά ἀντικείμενα κλπ.

Αὐτός λοιπόν ὁ λόγιος ἔμπορος ἢ ἂν θέλετε ὁ ἔμπορευόμενος λόγιος, συγκεκριμένα ὅλα τὰ δεδομένα πού τόν κάνουν νά ξεφεύγει ἀπό τοὺς μέσους ὄρους τῆς ἐποχῆς του καί συντελοῦν συνεπῶς στήν δημιουργία μιᾶς ἀτομικῆς, οἰκογενειακῆς γραμματείας καί λοιπόν στήν δημιουργία ἑνός οἰκογενειακοῦ ἀρχείου· πρόσθετος λόγος, ἡ παρουσία στήν οἰκογένεια δύο λογίων ἀδελφῶν τοῦ Δημητρίου καί Γρηγορίου Βερναρδάκη. Ἐξ σημειωθεῖ ὅτι οἱ ἄλλοι δύο ἀδελφοί ἀπασχολοῦνται, ἐνδιαφέρονται, πολύ περισσότερο ἀπ' ὅ,τι πιστεύουμε, μέ τίς οἰκονομικές δραστηριότητες.

Ἀλλά ἄς ἔλθουμε στό Ἀρχεῖο μας: Τό ἀρχεῖο αὐτό πού τώρα βρίσκεται στά χέρια τῶν Λ. καί Μ. Κωστακιώτη καί οἱ ὅποιοι ἐνδεχομένως τό διέσωσαν ἀπό πιθανή καταστροφή, ἀποτελεῖται ἀπό τίς παρακάτω ἐνότητες:

1. Ἐπιστολές Δημητρίου Βερναρδάκη πρὸς τόν Ἀθανάσιο Βερναρδάκη: εἶναι ὁ κύριος ὄγκος τῆς συλλογῆς ἀφοῦ ἀνέρχονται σέ 553· καλύπτουν χρονικά τό διάστημα ἀπό τό 1857 ὡς τό 1907: τόποι ἀποστολῆς Γερμανία, Μυτιλήνη, Ἀθήνα· ὅλες πρὸς τόν Ἀθανάσιο ἐκτός ἀπό 1 ἐπιστολή πρὸς Γ. Μουσκίδη καί 2 πρὸς τοὺς γονεῖς του. Στόν ἴδιο φάκελλο ὑπάρχουν ἐπίσης καί 12 ἐπιστολές διαφόρων πρὸς τόν Δημ. Βερναρδάκη.

2. Ἐπιστολές Γρηγορίου Βερναρδάκη πρὸς τόν Ἀθανάσιο Βερναρδάκη: περίπου 150· καλύπτουν τὰ χρόνια 1868-1908· τόποι ἀποστολῆς Μυτιλήνη, Αἴγυπτος, Φιλιππούπολη, Ἰταλία, Γερμανία.

3. Ἐπιστολές τοῦ μαρκησίου Queux de Saint-Hillaire πρὸς τόν Ἀθανάσιο Βερναρδάκη· περίπου 80 ἐπιστολές πού καλύπτουν τὰ χρόνια 1868-1911· εἶναι γραμμένες στά γαλλικά καί 4-5 στά ἑλληνικά ἀφοῦ ὁ μαρκήσιος ἦταν γνώστης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἀλλά καί τῆς ἑλληνικῆς παιδείας.

4. Ἐπιστολές Ἀθανασίου Βερναρδάκη: 6 ἐπιστολές πού ἀπευθύνονται στόν ἀδελφό του Δημήτριο, στοὺς Ἰ. Ὀλύμπιο καί Μ. Μιχαηλίδη, πρὸς τόν ἀνεψιό του Παναγιώτη καί πρὸς τήν ἐπιτροπή τοῦ βραβείου Nobel· ἀσχολοῦνται κυρίως μέ τήν τύχη τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Δημητρίου Βερναρδάκη.

5. Δύο μικροῦ σχήματος κατάστιχα τοῦ Ἀθανασίου ὅπου καταχωρίζονται διάφορα προσωπικά ἐξόδα καθώς καί ἕνας κατάλογος τῆς βιβλιοθήκης του, ἐλάχιστα κατατοπιστικός ἐπειδὴ κυρίως ἀναφέρει βιβλία πού πρέπει νά ἀγοράσει ὥστε νά συμπληρωθοῦν ὀρισμένες ἑλλειπτεῖς σειρές.

6. Ἐπιστολές διαφόρων πρὸς τόν Ἀθανάσιο Βερναρδάκη καί ἐπίσημα ἔγγραφα: πρόκειται κυρίως γιά ἐπιστολές τῶν ἀδελφῶν του Βασιλικῆς, Μελομένης καί Αἰκατερίνης καί τῶν: Ὀλύμπιου, Εὐτέρπης Κωνσταντινίδου, Ἐμμ. Λυκούδη, ἀρχ/που Σύρου Ἀλεξ. Λογοθέτη καί ἄλλων· ἀπό τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα ἀναφέρω τήν ἔγγραφη του στήν σχολή Κοσμηματογραφίας τοῦ ΕΜΠ, Συστατικά τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν γιά τήν ἐπίσκεψη προτύπων ἀγροκτημάτων στήν Ἀγγλία καί Γαλλία, ἡ ἀνακήρυξή του ὡς μέλους ἀντεπιστέλλοντος τῆς Ἀκαδη-

μίας τοῦ Στανισλάου καθώς καί ὡς μέλους τῆς Ι.Ε.Ε. καί τοῦ ΕΦΣΚ καί ἄλλα.

7. Ἀλληλογραφία δηλ. ἐπιστολές τοῦ Γερμανοῦ λογίου J. Shaeffer πρὸς τὴν Μαρίνα Βερναρδάκη περίπου 80 ἐπιστολές στά γερμανικά κυρίως καί μερικές στά γαλλικά πού καλύπτουν τὴν περίοδο 1912-1939.

8. Φάκελλος Κωνσταντίνου Ἐθαν. Βερναρδάκη: περίπου 20 ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1909-1958: πρόκειται γιὰ λίγες ἐπιστολές συγγενῶν του καί διάφορα σημειώματά του ἢ καλύτερα ἄρθρα του σέ ἐφημερίδες τῆς Ἀθήνας.

9. Διάφορα ἔγγραφα: κυρίως σημειώσεις γιὰ τὴν οἰκογένεια Βερναρδάκη, Δ. Βερνάρδου, Κων/νου Βικέλα, Εὐφρ. Βικέλα· 2 γράμματα τοῦ Θ. Δηλιγιάννη πρὸς τόν Κων/νο Καραπάνο, 1 δακτυλόγραφο καταστατικό τοῦ Ἑλληνοβρετανικοῦ Συνδέσμου, 1 ἔντυπος κατάλογος τῶν Δημάρχων τῆς Ἀθήνας καί ἄλλα.

10. Πλουσιώτατο φωτογραφικό ἀρχειο πού καλύπτει τὴν οἰκογένεια τοῦ Ἀθανασίου Βερναρδάκη καί τοῦ γιοῦ του Κωνσταντίνου ἐνῶ ἀπουσιάζουν χαρακτηριστικά οἱ φωτογραφίες τῶν ἀδελφῶν του Δημητρίου καί Γρηγορίου.

11. Τέλος ὑπάρχει καί τό ἔντυπο ὑλικό πού ἀντιπροσωπεύεται μέ λίγα ἔργα τοῦ Ἀθανασίου καί τῶν ἀδελφῶν του καί ἀπό ὀρισμένα φύλλα ἐφημερίδων ὅπου ἄρθρα τοῦ Ἀθανασίου Βερναρδάκη.

Αὐτά εἶναι σέ πολύ χονδρικές γραμμές τά ντοκουμέντα, τά ὁποῖα συγκροτοῦν τό σωζόμενο μέρος τοῦ ἀρχειοῦ Ἀθανασίου Βερναρδάκη ἐπειδὴ εἶναι βέβαιο ὅτι ὑπάρχει καί ἓνα ἄλλο λανθάνον τμήμα τό ὁποῖο φυσικά εἶναι ἐκεῖνο πού θά περιεῖχε τά ἐμπορικά κατάστιχα καί τὴν ἀλληλογραφία ἐμπορική καί ἄλλη τοῦ Ἀθανασίου· ἡ ἀνάγνωση ἄλλωστε τοῦ ὑπάρχοντος μέρους μαρτυρεῖ σαφῶς γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ λανθάνοντος. Ἐν ὅμως γιὰ τά ἐμπορικά κατάστιχα δέν μποροῦμε νά εἶμαστε βέβαιοι ὅτι διασώθηκαν καί ἄρα θά μπορέσουμε κάποτε νά τά μελετήσουμε, ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Ἀθανασίου πρὸς τοὺς ἀδελφούς του, ἡ ὁποία θά ὀλοκληρώσει κατὰ κάποιον τρόπο τό ἀρχειο αὐτό, εἶμαι βέβαιος ὅτι σώζεται καί πιθανόν βρίσκεται στήν Μυτιλήνη: ἐννοῶ κάποια χαρτιά τοῦ Δημητρίου Βερναρδάκη πού σύμφωνα μέ διάφορες πληροφορίες ἀπόκεινται στά ὑπόγεια τοῦ Α΄ Γυμνασίου Μυτιλήνης καί τά χαρτιά τοῦ Γρηγορίου πού πιθανόν σώζονται στά χέρια κάποιου ἀπογόνου του.

Αὐτά ὅσον ἀφορᾷ τά ὑπάρχοντα στοιχεῖα καί τά πρὸς ἀναζήτησιν γιὰ τὴν ἀνασυγκρότηση τοῦ μείζονος ἀρχειοῦ Ἀθ. Βερναρδάκη ἢ γιὰ τὴν ἀναζήτησιν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀθανασίου πού θά βρίσκονται στό ἀρχειο Saint-Hillaire στήν Γαλλία.

Ἐποτόσο θά ἤθελα —μέ βάση τά στοιχεῖα πού ἀποκόμισα ἀπὸ μία περιορισμένη, χρονικά, ἐντῶπιση στό Ἀρχειο Ἀθ. Βερναρδάκη— νά ἐπισημάνω ὀλοκληρώνοντας τὴν ὀψωδὴποτε καί σκόπιμα ἐλλειπτική αὐτὴ προσέγγιση κάποιες ὑποθέσεις ἔρευνας πού ἀκριβῶς ἔχουν νά κάνουν μέ τό ἀρχειο αὐτό ἢ ἔχουν ἀφορμὴ τό ἀρχειο αὐτό.

Ἀρχικά πρέπει νά θυμηθοῦμε ὅτι ἡ σημασία τῶν μικρῶν αὐτῶν ἀρχειῶν, τῶν μικρῶν αὐτῶν συναγωγῶν ὑλικοῦ, προσλαμβάνει διαστάσεις πολλές φορές μεγαλύτερες ἀπὸ τό ἀνάστημά τους, ἐπειδὴ συντελοῦν στήν ἐπακρίβωση πολλῶν περιπτώσεων τῆς μεγάλης ἱστορίας· μάλιστα ἡ σημασία τους ἐντείνεται ἐπειδὴ εἶναι

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ

γνωστή και διαπιστωμένη από όλους μας ή φτωχή ελληνική αρχαιική κληρονομιά. Σήμερα μάλιστα πού ή προοπτική τής ιστοριογραφίας έχει όπωσδήποτε αισθητά αλλάξει, ή ανάγκη του αρχαιικού ύλικού είναι περισσότερο αισθητή από όσο είχαν για τους παλαιότερους ιστοριογράφους. 'Ο λόγος είναι ότι ή αποκάλυψη του μεμονωμένου γεγονότος έπαψε να κυριαρχεί και αντίθετως αναδεικνύεται ή ποσοτική στάθμιση στοιχείων τόσο για τήν μελέτη τής οικονομικής ιστορίας αλλά και για τήν μελέτη των ρευμάτων, των συνειδησεων και των νοσηρών.

"Εχοντας αποδεχθεί λοιπόν τις συμβάσεις αυτές τά ερωτήματα και ή έρευνά μας με βάση τό αρχείο αυτό μπορούν να περιστραφούν κυρίως γύρω από τά παρακάτω αντικείμενα.

1. 'Ατομική χαρακτηρισολογία — δράση και επιδράσεις ατόμων:

Πρόκειται για τήν αποκάλυψη τής προσωπικότητας του 'Αθανασίου Βερναρδάκη και των προσώπων του περιβάλλοντός του σε σχέση πάντα με τόν χώρο — τοπικά και ιδεολογικά όριζόμενο — μέσα στον όποιο έδρασαν. Τό γεγονός αυτό αποκτά μεγαλύτερη σημασία δεδομένου ότι ή εικόνα του 'Αθανασίου έφθασε — αν έφθασε — ως έμας διαμέσου τής εικόνας των αδελφών του: ή γνωριμία μας δηλαδή με αυτόν είναι όλωσδιόλου ανεπαρκής τόσο στο λόγο όσο και στο έμπορικό επίπεδο. Παράλληλα πρέπει να αναδειχθούν οι σχέσεις του 'Αθανασίου με τους αδελφούς του, οι όποιες σχέσεις καθώς φαίνεται όρίζονται σταθερά από τήν προσωπικότητα του Δημητρίου πού κυριαρχεί στην οικογένεια, αλλά σε κάποιο σημείο χειραφετούνται από αυτήν. Μέσα σε ένα παρόμοιο κλίμα πιστεύω ότι θά αναδειχθεί ή παρουσία του οικονομικού ή αν θέλετε του στενά περιουσιακού και βιοποριστικού πού έρμηνεύει πολλές εκφάνσεις τής συμπεριφοράς και δράσης των τριών αδελφών.

2. Δυναμική τής συμπεριφοράς και δράσης των Γρηγορίου και Δημητρίου Βερναρδάκη:

"Η προβληματική αυτή πού συμπληρώνει τήν προβληματική τής προηγούμενης παραγράφου μπορεί να όρισθεί σχηματικά ως εξής: ή εικόνα ενός λογίου, όπως είναι έν προκειμένω οι αδελφοί Γρηγόριος και Δημήτριος μας είναι γνωστή κυρίως από τά έπιστημονικά τους έργα και έλάχιστα ως τώρα έχουν φωτισθεί τά νήματα πού κινούν τους δύο αδελφούς προς αυτήν ή τήν άλλη κατεύθυνση προς αυτήν ή τήν άλλη έπιλογή έπιστημονική ή κοινωνική. Μέσα λοιπόν από τις εκατοντάδες σελίδες πού γράφουν προς τόν αδελφό τους ένα εύαριθμο ποσοστό έρμηνεύει, μπορεί να έρμηνεύσει, τις γεννησιουργές αιτίες, οι όποιες τους ώθηούν στην έκαστοτε συγκεκριμένη στάση τους.

3. 'Ο ευρύτερος ιδεολογικός χώρος.

"Όπωσδήποτε ό λόγιος 'Αθανάσιος Βερναρδάκης, όπως άλλωστε και κάθε λόγιος, δέν είναι περίπτωση μοναδική ούτε κατ' εξαίρεσιν' έτσι πρέπει να ένταχθεί σ' ένα κύκλο τής έποχής πού είχε αυτές ή εκείνες τις ιδέες, πού έκανε αυτές τις σπουδές, πού έδρασε κατ' αυτόν τόν τρόπο. 'Ιδιαίτερα ή σχέση του με

τόν γαλλικό κύκλο λογίων και οί επιδράσεις τῶν σπουδῶν του στίς μεταγενέστερες ἐπιλογές του ὡς λογίου και ἐμπόρου πρέπει νά ἀποτελέσει ἕνα ἀπό τά κύρια desiderata της ἔρευνάς μας.

4. Οἰκογενειακές σχέσεις και ἄλλα ἐπιμέρους θέματα ὅπως λ.χ. ἡ τύχη τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Δημητρίου Βερναρδάκη, τό φωτογραφικό ἀρχεῖο, ἡ τύχη τῶν ἄλλων μελῶν τῆς οἰκογένειας Βερναρδάκη εὐκόλα μπορούν νά ἐπισημανθοῦν μέ βάση τό ἀρχεῖο αὐτό. Ἐπιπλέον μέσω τῆς ἀλληλογραφίας τῶν ἀδελφῶν ἡ ὁποία ἐκπορεύεται ἀπό διαφόρους τόπους (Μυτιλήνη-ΚΠολη-Αἴγυπτος-Φιλιππούπολη κλπ.) μπορούν νά ἀναζητηθοῦν πρόσθετα στοιχεῖα γιά τήν κοινωνική, οἰκονομική και πολιτιστική κατάσταση τῶν περιοχῶν αὐτῶν, τίς σχέσεις τῶν λογίων πρός τό περιβάλλον τους τήν δυναμική τοῦ παροικιακοῦ ἐμπορικοῦ στοιχείου.

Αὐτές εἶναι κάποιες ἐρευνητικές ὑποθέσεις· κάποιες ἄλλες, ἐνδεχομένως διαφορετικές μπορεί νά πηγᾶσουν κατά τήν διάρκεια τῆς ἐνασχόλησης μέ ἕνα παρόμοιο ἐρευνητικό ἀντικείμενο· ἄλλωστε πάντοτε μένει ἀνοικτό τό ζήτημα τῶν ἐρωτημάτων πού θέτουμε στό ὑλικό μας, μέ ἄλλα λόγια ἔχει κυρίαρχη σημασία ἡ ἀνάγνωση τῶν ἀρχειακῶν στοιχείων ὑπό τό κράτος τῆς ἄλφα ἢ βῆτα ἐρευνητικῆς προβληματικῆς.

Ἔτσι δικαιολογοῦμαι, πιστεύω, γιά τήν ἑλλειπτικότητα τῆς ἀνακοίνωσης αὐτῆς, μολονότι ἔχω τήν γνώμη ὅτι ἀκριβῶς ἡ ἑλλειπτικότητα και ἡ ἱχνογράφηση κάποιων ἐρωτημάτων και ὄχι βέβαια ἡ ἀνακοίνωση ὀριστικῶν συμπερασμάτων προσιδιάζει σέ ἀνακοινώσεις παρομοίας φύσεως.